

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

БУРЛАКА ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 347.513

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ БЕЗ ВИНИ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор **Борисова Валентина Іванівна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 1, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Кузнєцова Наталія Семенівна**, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права, академік НАПрН України;

кандидат юридичних наук, професор **Кройтор Володимир Андрійович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри цивільного права та процесу.

Захист відбудеться «16» листопада 2015 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «13» жовтня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відшкодування шкоди може розглядатися принаймні із двох точок зору: по-перше, як спосіб захисту порушених цивільних прав та інтересів, по-друге, – як міра цивільно-правової відповідальності. З другої точки зору цілком закономірним видається загальний принцип вини, згідно з яким на особу не може покладатися безеквівалентне майнове обтяження, якщо тільки особа не є винуватою в заподіяній шкоді. Тим не менше, сучасне право знає винятки із загального принципу, коли обов'язок відшкодувати завдану шкоду покладається на особу незалежно від її вини.

У зв'язку з цим найпершим виникає питання про те, чи можна взагалі вважати обов'язок відшкодування шкоди, завданої без вини, цивільно-правовою відповідальністю. Інша не менш важлива проблема полягає у з'ясуванні того, якими етичними, економічними, соціальними й правовими міркуваннями може бути виправданий той факт, що із двох невинуватих осіб – потерпілого й заподіювача – закон віддає перевагу першому і встановлює правило про необхідність виправлення завданої йому шкоди за рахунок заподіювача. Від вирішення цієї проблеми залежить і те, наскільки широко має простягатися сфера застосування правила про необхідність відшкодувати шкоду, завдану без вини.

Питання про сутність і особливості зобов'язань із відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, ускладнюється ще й тією обставиною, що саме поняття цивільно-правової вини залишається дискусійним.

У вітчизняній науці чимало дисертацій було присвячено окремим різновидам деліктних зобов'язань, що виникають незалежно від вини, як-то: зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (Г. Л. Пендяга, Н. В. Терещенко), зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої актами влади (О. В. Жила, О. О. Боярський, О. О. Лов'як, М. М. Хоменко та ін.), зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт, послуг (Г. В. Колісникова) тощо. Водночас бракує досліджень, у межах яких зобов'язання з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, розглядалися б комплексно як певний клас деліктних зобов'язань, що сформувався в сучасному праві, з урахуванням єдності і внутрішньої диференціації правового регулювання зазначених зобов'язань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ 0111U000963).

Мета й задачі дослідження. *Мета* роботи – з'ясувати сутність, систему і особливості зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини заподіювача.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі основні *завдання*:

– визначити історичні закономірності розвитку цивільно-правової відповідальності з точки зору значення вини як умови її застосування;

– виявити причини виникнення у Новий час деліктної відповідальності, що покладалася на заподіювача незалежно від його вини, і визначити тенденції подальшого розвитку цього інституту;

– з'ясувати сутність зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, в органічному зв'язку із поведінковим розумінням вини в цивілістиці;

– установити систему зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, шляхом класифікації таких зобов'язань за критерієм підстав звільнення від обов'язку відшкодування і за критерієм специфіки відносин, в межах яких завдається шкода;

– розкрити особливості «усіченого» складу цивільного правопорушення в його застосуванні до різних видів зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини;

– визначити поняття непереборної сили як підстави звільнення від підвищеної відповідальності;

– з'ясувати сутність вини потерпілого як універсальної підстави звільнення заподіювача від обов'язку відшкодування і встановити особливості застосування цієї підстави у різних видах зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини.

Об'єктом дослідження є цивільні недоговірні правовідносини, що виникають із факту завдання шкоди.

Предметом дослідження є зобов'язання з відшкодування завданої шкоди, які виникають незалежно від вини заподіювача.

Методи дослідження. Для досягнення достовірних і об'єктивних результатів під час дослідження було використано

загальнофілософський (діалектичний), загальнонаукові (історичний, системно-структурний) і спеціальні (формально-догматичний, порівняльно-правовий) методи. Так, метод філософської діалектики дозволив розглядати феномен зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, у розвитку і нерозривній єдності із поняттям цивільно-правової вини. Історичний метод було задіяно при вивченні процесу становлення досліджуваного правового інституту. За допомогою системно-структурного методу зобов'язання з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, аналізувалися з урахуванням єдності притаманних їм ознак і водночас специфіки, зумовленої внутрішньою будовою відповідних зобов'язань як певного класу. Формально-догматичний метод було використано для первинної логічної обробки норм вітчизняного законодавства як вихідного емпіричного матеріалу дослідження. Порівняльно-правовий метод застосовано при зіставленні положень вітчизняного законодавства між собою та порівнянні їх з аналогічними інститутами в зарубіжному праві.

Теоретичною основою дослідження послуговували праці вчених минулого й сучасності, зокрема роботи М. М. Агаркова, Б. С. Антімонова, Л. М. Баранової, Д. В. Бобрової, М. М. Головіна, О. В. Дмитрієвої, О. С. Іоффе, Б. П. Карнауха, Т. С. Ківалової, В. А. Кройтора, Н. С. Кузнецової, Г. К. Матвеева, В. А. Ойгензіхта, О. О. Отраднovoї, Є. А. Павлодського, Є. В. Пассека, Г. Л. Пендяги, Е. Е. Пірвіца, Й. О. Покровського, В. Д. Примака, С. Н. Приступи, К. А. Флейшиц, М. М. Хоменка, А. М. Хужина, Х. І. Шварца та ін.

Емпіричною базою дослідження є правозастосовна практика вітчизняних судів апеляційної, касаційної інстанції і Верховного Суду України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній цивілістиці комплексним дослідженням зобов'язань із відшкодування шкоди, які виникають незалежно від вини заподіювача. У підсумкові дослідження одержано нові наукові положення, висновки та пропозиції, котрі й виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано, що в праві Давнього Риму відповідальність незалежно від вини застосовувалася лише в разі порушення договірних зобов'язань; екстраполяція ідеї відповідальності незалежно

від вини у сферу деліктного права є феноменом Нового часу, що виник у середині ХІХ століття;

– доведено, що зобов'язання з відшкодування шкоди, які в науці традиційно називають такими «що виникають незалежно від вини», насправді охоплюють собою два різних типи зобов'язань: в першому типі реалізується підвищена відповідальність, від якої особу звільняє лише непереборна сила; в другому типі реалізується абсолютна відповідальність, від якої особу не звільняє непереборна сила;

– визначено, що сутність зобов'язань, у яких реалізується підвищена відповідальність, полягає в тому, що заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи вимагав належний за даних умов рівень дбайливості та обачності врахування впливу на наслідки поведінки заподіювача тих обставин, які в остаточному підсумку і призвели до причинно-наслідкової пов'язаності його поведінки і шкоди потерпілого;

– визначено, що сутність зобов'язань, у яких реалізується абсолютна відповідальність, полягає в тому, що заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи могла шкода бути взагалі попереджена, навіть за належного рівня дбайливості та обачності;

– доведено, що доцільність впровадження режиму підвищеної або абсолютної відповідальності визначається сукупністю різноманітних факторів, таких як істотна нерівновага у становищі потерпілого і заподіювача, відсутність повного контролю з боку заподіювача над проваджуваною ним діяльністю, висока ймовірність випадкової шкоди і усвідомлення такої ймовірності заподіювачем; при цьому мають братися до уваги стимулюючі, превентивні та економічні результати застосування відповідальності «незалежно від вини»;

– встановлено, що умисел, груба необережність, легка необережність, випадок і непереборна сила є факторами одного спектру – спектру «винуватості/невинуватості» делінквента;

– визначено поняття самообмови як специфічного прояву умислу потерпілого в контексті застосування ч. 4 ст. 1176 ЦК України. Під самообмовою запропоновано розуміти зафіксовані в матеріалах справи умисні, добровільні, завідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, в яких така особа зізнається у вчиненні злочину, якого насправді не вчиняла, з метою перешкодити з'ясуванню істини у справі.

Удосконалено:

– поведінкову дефініцію вини. Вину в цивільному праві запропоновано визначати як невжиття особою усіх заходів, які від неї залежали й вимагалися від неї як дбайливого та обачливого учасника цивільного обороту; при цьому такі заходи можуть бути спрямовані на належне виконання вже існуючого зобов'язання, або на те, щоб не допустити завдання шкоди іншому;

– дефініцію непереборної сили: визначено, що певна зовнішня обставина є непереборною силою тільки в тій мірі, у якій ця обставина в силу своєї надзвичайності і невідворотності робить марним вжиття будь-яких застережних заходів, котрі за інших умов могли б попередити завдання шкоди;

– положення про те, що для виникнення безвинної деліктної відповідальності достатньо наявності «усіченого» складу правопорушення: визначено особливості застосування «усіченого» складу правопорушення в окремих видах досліджуваних зобов'язань. Зокрема, доводиться, що при заподіянні шкоди актами влади протиправність має особливий публічно-приватний характер: порушення суб'єктивного цивільного права відбувається внаслідок порушення суб'єктом владних повноважень норм публічного права. При завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки шкода має знаходитися в причинному зв'язку не з поведінкою заподіювача, а із діяльністю, що ставить джерело підвищеної небезпеки; причому така діяльність не симультанна з поведінкою, адже не в будь-який момент часу, коли відбувається «діяльність», має місце одночасно і «поведінка».

Набули подальшого розвитку:

– положення стосовно правової природи зобов'язань із відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини. Обґрунтовується, що зобов'язання з відшкодування шкоди, які виникають незалежно від вини, є охоронними (захисними) правовідносинами, в межах яких реалізується цивільно-правова відповідальність заподіювача;

– положення, згідно з яким внаслідок факту заподіяння шкоди у потерпілого виникає секундарне право вимагати відшкодування такої шкоди в натурі або шляхом сплати збитків. При цьому доводиться, що у разі, якщо потерпілий обирає сплату збитків, зобов'язання з відшкодування шкоди є грошовим і підлягає виконанню боржником

(заподіювачем) протягом семи днів з моменту пред'явлення вимоги за правилами частини другої статті 530 ЦК України;

– положення про те, що у разі завдання шкоди малолітній або недієздатній особі до врахування як вина потерпілого підлягає вина осіб, котрі були зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою або недієздатною особою.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій сфері – для подальшого розвитку теорії деліктних зобов'язань і положень стосовно відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів;

б) у правотворчій сфері – для вдосконалення положень чинного законодавства, якими передбачається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану без вини заподіювача;

в) у правозастосовній діяльності – для правильного й одноманітного застосування судами положень чинного законодавства і подолання прогалин і колізій, що виникають при вирішенні цивільних і господарських справ за позовами про відшкодування шкоди, завданої без вини;

г) у навчальному процесі – при викладанні та підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсу «Цивільне право».

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та їх обґрунтування, рекомендації практичного характеру, що містяться в дисертації, обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях і «круглих столах»: «Актуальні проблеми цивільного права» (м. Харків, 23 грудня 2010 р.), «Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти» (м. Кіровоград, 9-10 грудня 2011 р.), «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 16 березня 2012 р.), «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 20 грудня 2013 р.), «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 27 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження відображено в десяти наукових публікаціях, серед яких чотири статті в наукових фахових виданнях

України, одна стаття у зарубіжному виданні і тези п'яти наукових доповідей на конференціях і «круглих столах».

Структура роботи. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, двох розділів, які містять п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 204 сторінки; обсяг основного тексту – 174 сторінки; кількість використаних джерел – 259 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, викладається її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета й задачі дослідження, його об'єкт і предмет, методологія, розкривається новизна одержаних наукових положень, розкривається практичне значення роботи, наводяться відомості про апробацію одержаних результатів і публікації за темою дослідження.

Розділ 1. «Загальна характеристика зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Діалектика відповідальності за вини і відповідальності без вини в історичному аспекті»* визначаються основні історичні закономірності розвитку цивільно-правової відповідальності з точки зору значення вини як умови її застосування.

Огляд історії становлення і розвитку приватного права від найдавніших часів до наших днів дає підстави виокремлювати п'ять етапів у діалектиці співвідношення безвинної і заснованої на вині деліктної відповідальності.

Перший етап: від часу, коли зародилося поняття зобов'язання, до класичної доби давньоримського права. У цей період обов'язок відшкодувати шкоду виникає безвідносно до винуватості або невинуватості заподіювача, що пов'язано з особливостями правосвідомості тогочасної людини, котра не розрізняє принципи причинності і привинення. Єдиною підставою відповідальності за завдану шкоду визнається причинний зв'язок.

Другий етап: починаючи від класичної доби давньоримського права до загибелі римської цивілізації. Вина визнається загальною і необхідною умовою деліктної відповідальності. Випадки відповідальності без вини спостерігаються лише в договірному праві.

Третій етап охоплює Раннє Середньовіччя до початку рецепції римського права країнами Європи в XI-XII ст. Варварські правди не враховують поняття вини: при визначенні відповідальної особи набагато більшого значення надається об'єктивним факторам, подеколи навіть і таким, які нічого спільного з правом не мають.

Четвертий етап: від початку рецепції римського права країнами Європи до середини XIX ст. Відбувається відродження здобутків давньоримського права. У результаті рецепції вина проголошується необхідною умовою відповідальності за завдану шкоду.

П'ятий етап: від середини XIX ст. до нашого часу. Унаслідок бурхливого розвитку машинної промисловості і пов'язаного з ним зростання кількості нещасних випадків, коли шкода заподіювалася машинами й агрегатами – виникає, як виняток із загального правила, деліктна відповідальність за шкоду, завдану без вини. Надалі коло таких винятків дедалі більше розширюється. У межах цього етапу може бути виокремлено декілька закономірностей: (1) поступове розширення переліку випадків, у яких обов'язок відшкодування виникає незалежно від вини, врешті-решт призвело до формування узагальнюючого поняття «джерела підвищеної небезпеки»; (2) подальше розширення сфери безвинної відповідальності відбувалося за рахунок розповсюдження цього режиму на (а) випадки завдання шкоди державними органами, їх посадовими та (або) службовими особами і (б) випадки завдання шкоди дефектною продукцією а також хибною або недостатньою інформацією про продукцію.

У підрозділі 1.2 «Поняття зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини» аналізуються різноманітні підходи до обґрунтування деліктної відповідальності, що не залежить від вини заподіювача, а також з'ясовується понятійна сутність зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини.

У цивілістиці було сформульовано чимало теорій, покликаних виправдати той факт, що в окремих випадках сучасне право покладає на особу обов'язок відшкодувати завдану шкоду, незважаючи на те, що вина такої особи у завданні відповідної шкоди відсутня. Основними з таких теорій є: теорія об'єктивного ризику, теорія суб'єктивного ризику, теорія стимулювання і теорія законного страхування.

Кожна із наведених теорій містить окремі слушні положення, однак зазначені теорії зорієнтовані переважно на випадки завдання

шкоди джерелом підвищеної небезпеки, через що жодна із них окремо не може слугувати універсальним підходом до пояснення усіх зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини. Тому доречним слід визнати комплексний підхід, сутність якого полягає в тому, що покладання на особу обов'язку виправити шкоду, завдану без її вини, має засновуватися на комплексному аналізі різноманітних факторів, таких як істотна нерівновага у становищі потерпілого і заподіювача; відсутність повного контролю з боку заподіювача над тією діяльністю, яку він здійснює і яка створює підвищену небезпеку для оточуючих; висока ймовірність випадкового спричинення шкоди і усвідомлення такої ймовірності заподіювачем тощо. При цьому мають братися до уваги стимулюючі, превентивні та економічні результати встановлення такого роду зобов'язань. Зокрема, слід враховувати таке. По-перше, запровадження відповідних зобов'язань може здійснювати стимулюючий вплив лише в тому разі, коли обов'язок відшкодування покладається безпосередньо на виробника, а не на споживача товару, використання якого становить підвищену небезпеку, адже тільки виробник здатен вишукувати нові способи для підвищення безпеки продукції. По-друге, застосування режиму безвинної відповідальності до виробників товарів (робіт, послуг) в остаточному підсумку може призвести до того, що кошти, які спрямовуються на відшкодування шкоди потерпілим, будуть закладені виробником у ціну товарів (робіт, послуг) і в такий спосіб розподілені між споживачами. Натомість поєднання режиму безвинної деліктної відповідальності із обов'язковим страхуванням такої відповідальності за умови, що суб'єкти такої відповідальності не є підприємцями, призводить до того, що тягар відшкодування шкоди, завданої без вини, рівномірно розподіляється в часі та між усіма заподіювачами через страхові внески.

При буквальному розумінні вислів «зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини» мав би охоплювати винятково ті випадки, коли вина заподіювача у завданій шкоді відсутня. Проте в дійсності цим висловом позначають таку конструкцію відповідальності, за якої заподіювач зобов'язується до відшкодування як шкоди, завданої його винними діями, так і тієї шкоди, яка була завдана без його вини. Інакше кажучи, відповідальність «без вини» насправді означає відповідальність «незалежно від вини». Однак і цей термін є неточним; адже до факторів спектру «винуватість/невинуватість» належать: умисел, груба необережність, легка необережність, випадок

і непереборна сила. А отже, під відповідальністю «незалежно від вини» слід було б розуміти такий режим відповідальності, для застосування якого жоден із цих факторів значення не має. Проте подібна інтерпретація істотно звужує дійсний зміст досліджуваного поняття.

Дійсний зміст досліджуваного поняття полягає в тому, що зобов'язання з відшкодування шкоди, котрі виникають незалежно від вини, насправді охоплюють собою два різних типи зобов'язань. В одному типі реалізується *підвищена* відповідальність, суть якої полягає в тому, що заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи вимагав належний за даних умов рівень дбайливості та обачності врахування впливу на наслідки поведінки заподіювача тих обставин, які в остаточному підсумку і призвели до причинно-наслідкової пов'язаності його поведінки і шкоди потерпілого. Від такої відповідальності особу звільняє лише непереборна сила. В другому типі реалізується *абсолютна* відповідальність, суть якої полягає в тому, що заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи могла шкода бути взагалі попереджена, навіть за належного рівня дбайливості та обачності. Від такої відповідальності особу не звільняє непереборна сила.

У підрозділі 1.3 «Умови, за яких виникають зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини» аналізується так званий «усічений» склад цивільного правопорушення та специфіка його застосування в окремих видах досліджуваних зобов'язань.

Для виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають незалежно від вини, достатньо наявності «усіченого» складу правопорушення. Так, для зобов'язань у яких реалізується підвищена відповідальність, «усічений» склад включає: позитивні умови – (1) наявність шкоди; (2) причинний зв'язок; негативні умови – (1) відсутність протиправності, (2) наявність непереборної сили; (3) наявність вини (певного ступеня) у поведінці потерпілого. Для зобов'язань, у яких реалізується абсолютна відповідальність, «усічений» склад включає позитивні умови – (1) наявність шкоди; (2) причинний зв'язок; негативні умови – (1) відсутність протиправності, (2) наявність вини (певного ступеня) у поведінці потерпілого.

При завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки шкода має знаходитися в причинному зв'язку не з поведінкою заподіювача, а із діяльністю, що ставить джерело підвищеної небезпеки; причому така

діяльність не симультанна з поведінкою, адже не в будь-який момент часу, коли відбувається «діяльність», має місце одночасно і «поведінка».

При заподіянні шкоди актами влади протиправність має особливий публічно-приватний характер: порушення суб'єктивного цивільного права відбувається внаслідок порушення суб'єктом владних повноважень норм публічного права. «Незаконність» як термін, що вживається в ЦК України на позначення публічної протиправності актів влади має розумітися широко: як порушення міжнародних договорів України, Конституції, законів і підзаконних нормативно-правових актів.

У разі завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг специфіка «усіченого» складу проявляється, по-перше, у понятті шкоди, яка може виражатися тільки в ушкодженні здоров'я, смерті, пошкодженні або знищенні будь-якого об'єкта права власності, за винятком самого товару (результату роботи), що має дефект; по-друге, в особливостях причинного зв'язку, котрий має пов'язувати між собою дефект (а не протиправну поведінку) і шкоду. При цьому дефект як такий є не поведінкою, а станом справ, результатом, котрий може викликатися різними чинниками, в тому числі й поведінкою виробника, але не тільки нею. Дефект тотожний протиправній поведінці лише в тому випадку, коли під дефектом розуміється недостовірна чи недостатня інформація або коли йдеться про надання дефектної послуги.

Розділ 2. «Підстави звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Непереборна сила як підстава звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини» визначаються істотні ознаки непереборної сили як обставини, яка є межею підвищеної деліктної відповідальності.

Непереборна сила належить до факторів спектру «винуватість/невинуватість» заподіювача, а тому непереборна сила і вина заподіювача – це поняття, що взаємно виключають одне одне. Непереборна сила є різновидом казусу (випадку) в широкому розумінні – так званім кваліфікованим випадком. При простому випадку відвортна шкода не відвертається заподіювачем лише через те, що останній не міг і не повинен був передбачати такого розвитку подій, котрий відбувся в дійсності і призвів до завдання шкоди. Натомість непереборна сила має місце тоді, коли завдання шкоди було

невідворотним, незалежно від можливості заподіювача передбачити розвиток подій, що призвів до завдання шкоди. Отож, у контексті поведінкового трактування вини визначальною ознакою непереборної сили є те, що наявність непереборної сили робить марним вжиття будь-яких застережних заходів, котрі за інших обставин могли б попередити завдання шкоди.

Непереборною силою може визнаватися лише така обставина, що є зовнішньою по відношенню до діяльності, якою завдається шкода. Будь-яка обставина, що пов'язана із суб'єктом або об'єктом шкідливої діяльності (тобто має внутрішній характер), може бути розцінена лише як простий випадок.

Істотними ознаками непереборної сили є її надзвичайність і невідворотність. Надзвичайність може полягати у грандіозності, масштабності, великій потужності явища або раптовості настання події рідкісної, нехарактерної або нетипової для даної місцевості, пори року, часу тощо. При цьому надзвичайність подій не пов'язана з їх непередбачуваністю чи загальновідомістю. Невідворотність означає, що шкода не могла бути відвернена не лише конкретним заподіювачем, але й будь-яким іншим суб'єктом такого ж роду за аналогічних обставин.

При застосуванні поняття непереборної сили слід керуватися принципом відносного тлумачення: одна і та ж сама подія за різних обставин, зокрема, місця і часу настання, може визнаватися непереборною силою або не визнаватися такою. Тому кваліфікація певної події як непереборної сили має провадитися судом з урахуванням усіх конкретних обставин справи.

У підрозділі 2.2 «Вина потерпілого як підстава звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини» визначається поняття, зміст та ступені вини потерпілого як межі абсолютної деліктної відповідальності.

Вина потерпілого (певного ступеня) може бути підставою для повного або часткового звільнення заподіювача від обов'язку відшкодування завданої шкоди як у тих випадках, коли відповідальність заподіювача є підвищеною, так і в тих, коли відповідальність заподіювача є абсолютною. Вина потерпілого не належить до факторів спектру «винуватість/невинуватість» заподіювача і тому наявність вини потерпілого не виключає одночасної наявності вини заподіювача.

Під виною потерпілого слід розуміти невжиття потерпілим усіх розумних заходів, спрямованих на те, щоб не зазнати шкоди. Так само, як і вина заподіювача, вина потерпілого може бути трьох ступенів: умисел, груба необережність і легка необережність. Умисел потерпілого має місце в тому випадку, якщо потерпілий бажав або свідомо допускав настання шкоди, завданої йому делінквентом. Груба необережність потерпілого має місце тоді, коли потерпілий через свою необачність не вживає звичайних, елементарних заходів для відвернення шкоди, які мав би вжити на його місці кожен. Під легкою необережністю слід розуміти невжиття потерпілим спеціальних, більш складних заходів, які б вжила для відвернення шкоди не кожна середньостатистична особа, а більш уважний і обачний учасник цивільних відносин.

У разі якщо безпосередньо потерпілою є малолітня особа, врахуванню має підлягати не вина самої малолітньої особи, а вина батьків або інших осіб, котрі зобов'язані здійснювати за нею нагляд і виховання – за аналогією із тим, як вина зазначених осіб враховується у випадках, коли малолітня особа є заподіювачем. Однак, на відміну від випадку, коли малолітня особа є заподіювачем, у разі коли малолітня особа є потерпілим, вина батьків не повинна презюмуватися, а має бути доведена заподіювачем. Такі ж правила мають застосовуватися і щодо недієздатних потерпілих.

Вина потерпілого у випадку завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг ззовні проявляється в порушенні правил користування або зберігання товарів, результатів робіт або порушенні правил споживання послуг. При цьому під таким порушенням слід розуміти умисне або грубо необережне порушення самим потерпілим або іншою особою, що безпосередньо користувалася відповідним товаром, спеціальних правил користування чи зберігання товару, що зазначені в експлуатаційній документації та були доведені до їх відома, або порушення звичайних розумних заходів безпеки, встановлених для товарів такого роду, що призвело до завдання шкоди.

Специфічним проявом умислу потерпілого в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, що передбачені статтею 1176 ЦК України, є самообмова. Під самообмовою в такому контексті слід розуміти зафіксовані в матеріалах справи умисні, добровільні, завідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого або підсудного,

в яких така особа зізнається у вчиненні злочину, якого насправді не вчиняла, з метою перешкодити з'ясуванню істини у справі.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання щодо визначення сутності, системи й особливостей зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини. Серед висновків, зроблених у підсумку дисертаційного дослідження, найголовнішими є такі.

1. Давньоримському праву не була відома деліктна відповідальність без вини. Феномен недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини, виник у середині ХІХ століття як реакція на бурхливий розвиток машинної промисловості і пов'язане з ним зростання кількості нещасних випадків, коли шкода заподіювалася машинами й агрегатами, які через складність механіки не були повністю підконтрольні людині.

2. Поступове розширення сфери застосування правила про необхідність відшкодування шкоди, завданої без вини, призвело до формування у вітчизняному праві системи зобов'язань з відшкодування шкоди, які виникають незалежно від вини. Наразі така система включає три групи зобов'язань: (а) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої джерелами підвищеної небезпеки; (б) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої актами влади; (в) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг.

3. Зобов'язання з відшкодування шкоди, які прийнято називати такими «що виникають незалежно від вини», насправді охоплюють собою два різних типи зобов'язань. Перший тип зобов'язань реалізує підвищену відповідальність: заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи вимагав належний за даних умов рівень дбайливості та обачності врахування впливу на наслідки поведінки заподіювача тих обставин, які в остаточному підсумку і призвели до причинно-наслідкової пов'язаності його поведінки і шкоди потерпілого. Від такої відповідальності особу звільняє лише непереборна сила. Другий тип – реалізує абсолютну відповідальність: заподіювач зобов'язується до відшкодування шкоди, незалежно від того, чи могла шкода бути взагалі попереджена, навіть

за належного рівня дбайливості та обачності. Від такої відповідальності особу не звільняє непереборна сила.

4. Застосування підвищеної або абсолютної відповідальності не може бути обґрунтоване за допомогою одного окремо взятого критерію, а має засновуватися на комплексному аналізі різноманітних факторів, таких як істотна нерівновага у становищі потерпілого і заподіювача, відсутність повного контролю з боку заподіювача над проваджуваною ним діяльністю, висока ймовірність випадкової шкоди і усвідомлення такої ймовірності заподіювачем; при цьому мають братися до уваги стимулюючі, превентивні та економічні результати застосування відповідальності «незалежно від вини».

5. Для виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, які виникають незалежно від вини, достатньо наявності «усіченого» складу правопорушення. Так, для зобов'язань у яких реалізується підвищена відповідальність, «усічений» склад включає: позитивні умови – (1) наявність шкоди; (2) причинний зв'язок; негативні умови – (1) відсутність протиправності, (2) наявність непереборної сили; (3) наявність вини (певного ступеня) у поведінці потерпілого. Для зобов'язань, у яких реалізується абсолютна відповідальність, «усічений» склад включає позитивні умови – (1) наявність шкоди; (2) причинний зв'язок; негативні умови – (1) відсутність протиправності, (2) наявність вини (певного ступеня) у поведінці потерпілого.

6. Застосування «усіченого» складу правопорушення має свої особливості, залежно від правовідносин, у межах яких була завдана шкода. Так, при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки шкода має знаходитися в причинному зв'язку не з поведінкою заподіювача, а із діяльністю, що ставить джерело підвищеної небезпеки; причому така діяльність не симультанна з поведінкою, адже не в будь-який момент часу, коли відбувається «діяльність», має місце одночасно і «поведінка». При заподіянні шкоди актами влади протиправність має особливий публічно-приватний характер: порушення суб'єктивного цивільного права відбувається внаслідок порушення суб'єктом владних повноважень норм публічного права. «Незаконність» як термін, що вживається в ЦК України на позначення публічної протиправності актів влади має розумітися широко: як порушення міжнародних договорів України, Конституції, законів і підзаконних нормативно-правових актів. У разі завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг специфіка «усіченого» складу проявляється, по-перше, у понятті шкоди, яка може виражатися

тільки в ушкодженні здоров'я, смерті, пошкодженні або знищенні будь-якого об'єкта права власності, за винятком самого товару (результату роботи), що має дефект; по-друге, в особливостях причинного зв'язку, котрий має пов'язувати між собою дефект (а не протиправну поведінку) і шкоду.

7. Певна зовнішня обставина є непереборною силою тільки в тій мірі, у якій ця обставина в силу своєї надзвичайності і невідворотності робить марним вжиття будь-яких застережних заходів, котрі за інших умов могли б попередити завдання шкоди.

8. Безумовною підставою звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини заподіювача, є наявність вини потерпілого певного ступеня – в одних випадках умислу, в інших – умислу або грубої необережності. Під виною потерпілого слід розуміти невжиття потерпілим усіх розумних заходів, спрямованих на те, щоб не зазнати шкоди. Умисел потерпілого має місце в тому випадку, якщо потерпілий бажав або свідомо допускав настання шкоди, завданої йому делінквентом. Груба необережність потерпілого має місце тоді, коли потерпілий через свою необачність не вживає звичайних, елементарних заходів для відвернення шкоди, які мав би вжити на його місці кожен. Під самообмовою як специфічним проявом умислу потерпілого в контексті застосування ч. 4 ст. 1176 ЦК України слід розуміти зафіксовані в матеріалах справи умисні, добровільні, завідомо неправдиві показання підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, в яких така особа зізнається у вчиненні злочину, якого насправді не вчиняла, з метою перешкодити з'ясуванню істини у справі.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бурлака, І. В. Деякі особливості виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої фізичній особі джерелом підвищеної небезпеки без вини [Текст] / І. Бурлака // Юридична Україна. – 2009. – № 10. – С. 65–69.

2. Бурлака, І. В. Деякі питання відшкодування шкоди, завданої актами органів публічної влади, за відсутності їхньої вини [Текст] / І. Бурлака // Юридична Україна. – 2009. – № 11 (№11–12). – С. 190–195.

3. Бурлака, І. Понятійна суть та юридична природа зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної без вини завдавача [Текст] / І. Бурлака // Право України. – 2009. – № 9. – С. 106–109.

4. Бурлака, І. В. До питання про суб'єктів відповідальності за шкоду, завдану особами, які не досягли повноліття [Електронний ресурс] / І. В. Бурлака // Теорія і практика правознавства. Електр. наук. фахове видання Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. – 2013. – Вип. 1 (3). – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Burlaka.pdf

5. Бурлака, І. В. К вопросу о возмещении ущерба, причиненного органами государственной исполнительной службы // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2013. – № 11. – С. 101–103.

6. Бурлака, І. В. До питання відшкодування шкоди в деліктних зобов'язаннях держави та інших публічно-правових утворень [Текст] / Ірина Василівна Бурлака // Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, Кіровоград. ін-т регіон. управління та економіки. – Кіровоград ; К. : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. – С. 27–30.

7. Бурлака, І. В. До питання відшкодування шкоди, завданої безпосередньо її заподіювачем [Текст] / І. Бурлака // Актуальні проблеми цивільного права : матеріали "круглого столу", присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, 23 груд. 2010 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2011. – С. 143–146.

8. Бурлака, І. В. Охоронні правовідносини та зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини [Текст] / І. В. Бурлака // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народж. д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 бер. 2012 р. / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". – Х. : Право, 2012. – С. 312–314.

9. Бурлака, І. В. До питання про систему зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини [Текст] / І. В. Бурлака // Сучасні проблеми цивілістики : матеріали "круглого столу", присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, 20 груд. 2013

р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ правознавства. – Харків : б. в., 2014. – С. 164–167.

10. Бурлака, І. В. Деякі аспекти зобов'язань з відшкодування шкоди, заподіяної в умовах надзвичайних ситуацій [Текст] / І. В. Бурлака // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукраїн. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Харків : Право, 2015. – С. 275–276.

АНОТАЦІЇ

Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2015.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини. Розроблено періодизацію історії розвитку цивільно-правової відповідальності з точки зору значення вини як умови її застосування. Установлено комплекс факторів, які обґрунтовують доцільність застосування в сучасному праві зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої без вини. Визначено, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини, охоплюють собою два різних типи зобов'язань: у першому типі реалізується підвищена відповідальність, від якої особу звільняє лише непереборна сила; в другому типі реалізується абсолютна відповідальність, від якої особу не звільняє непереборна сила.

З'ясовано істотні ознаки непереборної сили, проведено розмежування непереборної сили і простого випадку. Визначено поняття, зміст і ступені вини потерпілого як універсальної підстави для звільнення заподіювача від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини.

Ключові слова: зобов'язання з відшкодування шкоди, цивільно-правова відповідальність, деліктне право, вина, вина потерпілого, умисел, груба необережність, легка необережність, випадок, непереборна сила.

Бурлака И. В. Обязательства по возмещению вреда, причиненного без вины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2015.

Диссертация посвящена комплексному исследованию обязательств по возмещению вреда, причиненного без вины. Разработана периодизация истории развития гражданско-правовой ответственности с точки зрения вины как условия ее применения. Установлено, что в праве Древнего Рима ответственность независимо от вины применялась только в случае нарушения договорных обязательств; экстраполяция идеи ответственности, независимой от вины, на сферу деликтного права является феноменом Нового времени, возникшим в середине XIX века.

Обосновано положение о том, что в современном праве установление в той или иной сфере обязательства по возмещению вреда, причиненного без вины, должно основываться на комплексном анализе разнообразных факторов, таких как значительное неравновесие между правовым положением потерпевшего и причинителя, отсутствие полного контроля со стороны причинителя над осуществляемой им деятельностью, высокая вероятность случайного вреда и осознание таковой вероятности причинителем; при этом следует учитывать стимулирующие, превентивные и экономические результаты установления такого рода обязательств.

Указывается, что обязательства по возмещению вреда, причиненного без вины, охватывают собой два разных типа обязательств, а именно: обязательства, в которых реализуется повышенная ответственность, и обязательства, в которых реализуется абсолютная ответственность за причиненный недоговорный вред. Сущность первого типа обязательств состоит в том, что причинитель обязывается к возмещению вреда, независимо от того, требовал ли надлежащий в данных условиях уровень заботливости и осмотрительности учитывать влияние на последствия поведения причинителя тех обстоятельств, которые в конечном итоге и привели к причинно-следственной связи между поведением причинителя и вредом потерпевшего. От такого рода ответственности лицо может

освободить только наличие непреодолимой силы. Сущность второго типа обязательств сводится к тому, что причинитель обязывается к возмещению вреда, независимо от того, мог ли вред быть вообще предупрежден, даже при надлежащем уровне заботливости и осмотрительности. От такого рода ответственности не освобождает наличие непреодолимой силы.

Аргументируется вывод о том, что обязательства по возмещению вреда, причиненного без вины, возникают вследствие волеизъявления потерпевшего, направленного на реализацию предоставленного ему законом секундарного права требовать возмещения вреда. Доказывается, что в случае, когда потерпевший избрал предметом своего требования возмещение убытков, обязательство причинителя перед потерпевшим является денежным обязательством и подлежит исполнению в течении семи дней с момента предъявления требования потерпевшим.

Установлены элементы усеченного состава правонарушения, необходимые для возникновения обязательств по возмещению вреда, причиненного без вины, а также выявлены особенности применения усеченного состава в различных видах исследуемых обязательств, а именно: в обязательствах по возмещению вреда, причиненного источником повышенной опасности, в обязательствах по возмещению вреда, причиненного актами власти, и обязательствах по возмещению вреда, причиненного дефектами в продукции (товарах, работах, услугах).

Рассмотрены существенные признаки непреодолимой силы, как границы повышенной деликтной ответственности, а также ее соотношение с понятием случая. Сделан вывод о том, что определенное внешнее обстоятельство является непреодолимой силой только в той мере, в какой это обстоятельство делает бесполезным принятие каких-либо предупредительных мер, которые при иных условиях могли бы отвратить причинение вреда.

Определены понятие, сущность и степени вины потерпевшего. В свете поведенческой теории вины обосновывается, что под виной потерпевшего следует понимать непринятие потерпевшим всех разумных мер предосторожности, направленных на предупреждение вреда. Отдельным проявлением умышленной вины потерпевшего является самооговор. Для целей применения статьи 1176 ГК Украины под самооговором предложено понимать зафиксированные в материалах дела умышленные, добровольные, заведомо неправдивые

показания подозреваемого, обвиняемого или подсудимого, в которых указанное лицо сознается в совершении преступления, которого оно на самом деле не совершало, с целью воспрепятствовать выяснению истины по делу.

Ключевые слова: обязательства по возмещению вреда, гражданско-правовая ответственность, деликтное право, вина, вина потерпевшего, умысел, грубая неосторожность, легкая неосторожность, случай, непреодолимая сила.

Burlaka I. V. Obligations to indemnify damage inflicted in the absence of fault. – Manuscript.

The Thesis for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – Yaroslav the Wise National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The dissertation is devoted to the comprehensive research of obligations to indemnify damage inflicted in the absence of fault. The history of development of civil liability is divided into five periods from the standpoint of significance of personal fault for inflicting civil liability. The set of factors, that justify the existence of different obligations to indemnify damage inflicted in the absence of fault, is established. It is defined that obligations to indemnify damage inflicted in the absence of fault comprise two different types of obligations: the first type of obligations embodies heightened liability that could be exempted only by irresistible force; the second type of obligations embodies absolute liability that could not be exempted even by irresistible force.

The essential features of irresistible force are revealed; irresistible force is distinguished from casus. The notion, the essence and the degrees of injured persons fault are defined.

Keywords: obligations to indemnify damage, civil law liability, tort law, fault, contributory fault, willfulness, gross negligence, petty negligence, casus, irresistible force.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Л.М. Баранова

Підписано до друку 16.09.2015 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1346

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77